

визволяючи наш край. 65 років минає відтоді. Стерлися з лиця землі сліди війни, от тільки з сердець тих, хто пережив той період стерти їх час неспроможний. Надто глибоко і боляче врізалися вони в людські душі, пам'ять.

1. *Бойовий шлях 70-ї армії. - Свердловськ: Червоний босць, 1989. - 95с.*
2. *Гвардійська Червонопрапорна. - Москва, 1976. - 229с.*
3. *Купріянов М. В. З вірою в перемогу. - Москва, 1985. - 172с.*
4. *Ратнівщина. - № 55-56, - 13-16 липня 1994. - 4с.*
5. *Спогади генерал-майора Тимофєєва М.С. - колишнього командира 160-ої дивізії. - 62с.*
6. *Струнін В. У. Брестська Червонопрапорна. - Москва, 1995. - 171с.*

Петро ЧЕРНЕГА, Володимир ЛУЩАЙ (Київ)

ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВА МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ ТА ЇЇ РОЗВИТОК У 40-і РОКИ ХХ ст.

Українське Полісся має чимало цікавих, часом трагічних, сторінок у своїй багатовіковій історії. У ХХ столітті на його території прошуміли дві світові війни, найбільш жорстокою з яких за запеклістю боїв, людських і матеріальних втрат була Друга світова війна. Сьогодні ставить нові завдання перед історичною і етнографічними науками у контексті дослідження проблем історії, особливостей побуту і матеріальної культури населення Полісся в часи Другої світової війни. Дана стаття покликана дослідити історико-етнографічні особливості регіону Полісся, зокрема, його локалізацію, основні елементи традиційної матеріальної культури та її розвиток в період 40-х рр. ХХ ст.

Полісся – особливий історико-етнографічний регіон України, частина колишньої прабатьківщини слов'ян, що зберіг найдавніші релікти праслов'янської та праукраїнської культури. За даними археології, Полісся ще до V-VI ст. н.е. було зоною взаємодії слов'янської і балтійської культур, що межувалися по лінії Ясельда - Прип'ять – Горинь. За даними лінгвістичних досліджень такий поділ зберігся до ХІХ - ХХ ст. У час формування й розвитку східнослов'янських ранньофеодальних об'єднань цей край був контактною зоною дреговичів, волинян, радимичів, деревлян, частково полян, сіверян. [5, 8; 4, 30-37.]

Полісся вважається одним з найбільш архаїчних регіонів України, що й досі зберігає свій неповторний колорит. Поліський край на сьогодні є одним з важливих унікальних джерел вивчення етнічних процесів, де збереглися значні шари традиційної духовної та побутової культури.

З огляду на це Полісся приваблює увагу науковців та дослідників особливостями традиційно-побутової матеріальної і духовної культури, мови, етнокультурних процесів тощо. Дослідження Полісся і окремих його районів розпочалося з ХVІІІ ст., зокрема, О. Шафонський у 80-х роках упорядкував фундаментальний «Топографічний опис Чернігівського намісництва» [16]. У ХІХ ст. О. О. Русов [10], Б.Д. Грінченко [2] видали ґрунтовні праці з описом і дослідженням матеріальної культури Чернігівської губернії. Різні історико-етнографічні аспекти Полісся і окремих його районів досліджували О. Братчиков, Ю. Павлович, Н. Заграда, В. Кравченко, Т. Космина, Л. Артур, Т. Ніколаєва, В. Горленко та багато інших науковців і дослідників.

Вперше назва Полісся зафіксована у Іпатіївському літописі під 1274 р. [9, 873.] Джерела ХІV-ХVІІ ст. також згадують цю назву спочатку у вигляді спільнокоренових топонімів (Підлясьє, Полясьє, Полессє) в поєднанні з назвами окремих земель, а згодом і як окрему землю з більш чіткою локалізацією. [14, 67-68]. Усталення у науковій літературі назви Полісся супроводжується подальшою конкретизацією за назвами етнічних зон - білоруське Полісся, українське Полісся, російське Полісся, литовське Полісся, польське (люблінське) Полісся, що відображає певну етнолінгвістичну неоднорідність регіону.

Українське Полісся поділяється на Правобережне (Західне) та Лівобережне (Східне), залежно від розташування на берегах Дніпра, а за назвами областей на Волинське, Рівненське, Житомирське, Київське, Чернігівське, Сумське. Сучасна українська фізична карта районує українську частину Полісся на такі зони: Волинське, Мале, Житомирське, Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське. За чинним адміністративно-територіальним поділом Полісся охоплює Північну Київщину, Чернігівщину, Житомирщину (окрім південних районів), північні райони Сумської області, Рівненщину та Волинську область (окрім крайнього півдня останніх двох областей). Південну межу Полісся за діалектними ознаками мовознавці визначають умовною лінією Володимир-Волинський – на південь від Луцька – Здолбунів – Житомир – Фастів – Васильків – Переяслав-Хмельницький – Прилуки – по річці Сейм. [3, 5-8; 12, 16-17; 13, 17-19].

Народна архітектура та народний костюм є тими галузями культури народу, які підкреслюють його особливість та унікальність і творяться майстрами з народу згідно традиційних світоглядних уявлень. Вони передаються від покоління до покоління у вигляді способів та засобів творення різних за призначенням і функціонально необхідних для життєдіяльності споруд і елементів одягу.

Житлові споруди Полісся будувалися з урахуванням гармонійного використання екологічних можливостей навколишнього середовища і його природних ресурсів та традицій, спадкоємних обрядово-ритуальних дій, конструктивних прийомів спорудження, опорядження, освячення та обживання [17]. Поліська народна архітектура в українській етнографії є символом прадавньої народної дерев'яної архітектури. Типологічними зонально-поліськими ознаками житлобудування слід вважати використання дерева як будівельного матеріалу стін і несучих конструкцій стелі і даху, вапняна побілка, розпис цільної стіни хати тощо. За ступенем переважання тих чи інших форм забудови сільських поселень Полісся

відносять до північної (волинсько-поліської) зони, що характеризувалась наявністю малодвірних (хуторів, дворищ) і багатодвірних поселень рядової та вуличної форми забудови, з переважанням двовуличного типу поселень. [11, 77]

Північно-поліський зональний комплекс типологічних ознак сільського житлового будівництва 40-х років ХХ ст. характеризується поступовою відмовою від архаїчних конструктивних прийомів (влаштування «горбатих» стель, стаціонарних «лучників», переносних типу «світець» освітлювальних пристроїв) і архаїчних об'ємно-планувальних рішень (сполучення з житлом різновисоких зрубів і прирубів конструктивно незалежних допоміжних приміщень). Також є характерною тенденція відмови від використання для огорожі садиб довгомірних лісоматеріалів, зменшення пріоритетного значення відкритих зрубів стін у інтер'єрі та екстер'єрі житла, виділення окремих функціонально відособлених приміщень у житловому будинку, перехід до «білої» печі та виділення і відділення груби як обігрівального пристрою від печі. Зміни в характері соціально-виробничих функцій індивідуального господарства сільської сім'ї пов'язані з перетворенням сільськогосподарського виробництва в укрупнені кооперативні і колгоспні індивідуальні садиби, що призвело до витіснення багатьох традиційних типів забудови садиби, кількості господарських приміщень, їх універсалізації щодо функціонального призначення. [15, 29-34]

Своєрідність традиційної матеріальної культури Полісся підкреслюється збереженням архаїчних традицій народного костюму. Збереження архаїчних рис в одязі пояснюється природно-географічними та соціально-економічними факторами. Поліські строї вирізняються з-поміж інших регіонів України домінуванням двоколірної біло-червоної гами, відсутністю купованих тканин та тканим і вибійчаним декоративним оздобленням вбрання. Біло-червоне кольорове звучання у поліському костюмі підкреслює його архаїчність і символізує поєднання двох начал: духовного-божественного (білий) та плотсько-земного (червоного). Архаїчність поліського строю простежується також у жіночих головних уборах «намітках», які становлять так званий платовий головний убір, що являє собою шматок полотна, обвитий по основі (кибалці, очіпку) навколо голови. Старші жінки зав'язували намітку так, щоб вона закривала низ підборіддя. Як правило кінці намітки орнаментувались червоними смужками, виконаними технікою перебірного ткацтва або вишивки. Для поліського одягу типовим був приталений силует плечового одягу (безрукавок-шнуровиць, керсеток, свиток) та розширена донизу лінія поясного одягу (літники, спідниці з фабричного полотна, «спідниці за нагрудником»). Для орнаменту вишивок і узорнотканих матеріалів домінуючими були геометричні мотиви, скомпоновані у горизонтальні смуги, та поєднання червоного й невеликої кількості чорного або синього кольорів (на сорочках, спідницях, запасках, хустках і свитах). Ткані узорні виступали у вертикальних або горизонтальних смугах і в клітинку. З загального масиву поліського вбрання етнографічна наука вирізняє такі регіональні його комплекси як: східно-поліський з чернігово-сіверським підваріантом, центрально-поліський з київсько-житомирським і західно-поліський з рівненсько-волинським. [18]

З кінця ХІХ ст. поліський народний костюм почав зазнавати змін, що відобразилося у використанні фабричних тканин, введенні до костюма окремих фасонів та видів одягу, головних уборів, взуття так званого міського типу. В період 40-х років вищезазначені тенденції поглиблювались, зокрема, скоротилася кількість елементів традиційних комплексів, припинилася практика масового виготовлення доморобних тканин та інших матеріалів для одягу, як і самого одягу. Водночас 40-ві роки ХХ ст. характеризуються короткочасним поверненням до традиційного одягу на території Полісся, що пояснюється зниженням обсягів продукції легкої промисловості, погіршенням забезпечення населення промисловими товарами через руйнівні наслідки Великої вітчизняної війни. [15, 118]

Традиційно-побутова матеріальна культура Полісся сьогодні зазнала певного нівелювання, спрощення і втрати унікальних самобутніх рис архаїчності, що виділяли її з-поміж інших історико-етнографічних регіонів України. Дослідження, відродження і збереження самобутності унікального поліського краю має бути завданням теперішніх і майбутніх поколінь славного безперервного українського роду.

1. Горленко В.Ф. Етнографічне районування. // *Географічна енциклопедія України*. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1989. – Т.1.
2. Грінченко Б.Д. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях*. – Чернигов, 1895-1899. – Вып. I-III.
3. Дмитренко А. Полісся як історико-етнографічний регіон України: локалізація, межі районування. // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали Х наукової історико-краєзнавчої конференції*. – Луцьк: Надстир'я, 2002.
4. Кухаренко Ю.В. *Полесье и его место в процессе этногенеза славян*. // *Полесье. Лингвистика. Археология. Топонимика*. – М., 1968.
5. Ляскоронский В.И. *Гильом Левассерт де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России*. – К., 1901.
6. *Полесье. Материальная культура* (отв. ред. В.К. Бондарчук). – К.: Наукова думка, 1988.
7. *Полісся: етнікос, традиції, культура*. – Луцьк: Вежа, 1997.
8. *Полісся: мова, культура, історія*. – К.: Б.в., 1996.
9. *Полное собрание русских летописей*. – СПб., 1908. – Т II.
10. Русов А.А. *Описание Черниговской губернии*. – Т. 1-2. – Чернигов, 1898-1899.
11. Січинський В. *Чужинці про Україну*. – Львів, 1991.
12. Скавронський П. *До питання про трактування Полісся та пов'язаних з ним термінів в сучасній географічній науці*. // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали Х наукової історико-краєзнавчої конференції*. – Луцьк: Надстир'я, 2002.
13. Ткачук П. *Статус Полісся в історичній географії, лінгвістиці й етнографії Східної Європи*. // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: край на межі тисячоліть. Матеріали Х наукової історико-краєзнавчої конференції*. – Луцьк: Надстир'я, 2002.

14. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 1. – Опішне: Українське народознавство, 1999.
 15. Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2. – Опішне: Українське народознавство, 1999.
 16. Шафонський А. Черниговского наместничества топографическое описание. – К., 1851. – Ч.2.
 17. <http://www.polissia.com/arhitek.html>
 18. <http://www.polissia.com/odiag.html>

Олександр ЛИСЕНКО (Київ)

ЛЮДИНА ЗІ ЗБРОЄЮ. ШТРИХИ ДО СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТУ УКРАЇНСЬКОГО ВОЯКА ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

З давніх часів розвиток людської цивілізації позначений війнами. На відміну від агресії інших живих істот, вмотивованої інстинктами продовження роду й охорони власного ареалу існування, людина піднесла агресію до рангу високого мистецтва і науки. Існують цілі трактати з філософії, стратегії і тактики, оперативного мистецтва ведення війн (Сунь-Цзи, Лао-цзи, Клаузевіц).

Оскільки ведення війни вимагало не тільки зброї, а й умілого володіння нею, знання географії, кліматичних закономірностей, фортифікаційної справи, фізики, хімії, історії та основ інших дисциплін, кожна держава спеціально готувала свої вимоги до військових, які виходили з масштабів збройних конфліктів, масовості задіяних сил, рівням озброєння, а головне – тогочасних уявлень про характер бойових дій. Та попри ці відомості «універсальний солдат» мав володіти набором якостей, основу яких становили фізична витривалість, дисциплінованість, готовність до кінця виконувати накази командування, воля до перемоги, мужність в бою, аскетизм у побуті, добре володіння зброєю. Разом з тим у всі часи цінувалися також відданість справі й патріотизм, хоча у випадках, коли використовувалися зарубіжні формування (ландскнехти) про це не йшлося. З часом у військовому середовищі, зокрема офіцерському корпусі, формуються нові моделі поведінки, пов'язані з кодексом честі, вірності присязі тощо).

XX ст. позначене безпрецедентними викликами дня військових. Набуття збройними конфліктами світових масштабів, застосування автоматичної зброї і техніки (танків, літаків, пароплавів, підводних човнів, автомобілів і т.ін.) вимагало якісного стрибка в підготовці всього особового складу збройних сил, починаючи від рядового бійця й закінчуючи генералом. У зв'язку з цим кожна держава, яка вела активну військову політику і вибудовувала власну геостратегічну лінію, створила систему підготовки військових кадрів.

Предмет даної розвідки обмежується лише тими сюжетами, що стосуються України, однак при цьому неможливо обійти загальну характеристику тих формувань, у яких служили українці.

Експансіоністський зовнішньополітичний курс за ширмою «світової революції» приховував імперські плани Сталіна і його найближчих соратників. Розуміючи, що капіталістичний світ просто так не поступиться своїми позиціями, «кремлівські мрійники» готувалися «прийти на допомогу» пролетаріату, який, на їхнє-переконавання, підніме революцію у великих капіталістичних країнах. У 30-х роках ефемерність цих розрахунків стає все більш очевидною, але це жодним чином не вплинуло на темпи розвитку військово-промислового комплексу СРСР. Нова воєнна доктрина в якості базового постулату спиралась на твердження про перенесення бойових дій на територію агресора і перемогу над ним. Мілітаризація країни проявлялася не тільки в таких очевидних речах як явний перекис фінансового балансу на користь ВПК, чисельне збільшення збройних сил, нарощування виробництва боєприпасів, зброї, техніки, спорядження, а й підготовці суспільства до воєнних випробувань. В Радянському Союзі створюється культ військової справи: тотальне захоплення воєнізованими видами спорту молодих людей наповнює гуртки, в яких вони фізично загартовуються, вивчають зброю, морську справу, радіотехніку, і зв'язок, орієнтацію на місцевості, автотранспорт, основи санітарно-медичної допомоги, маскування тощо. Високий престиж військових професій спричинив справжній вал бажаючих навчитися у військових освітніх закладах. Лише в Україні діяло кілька десятків таких курсів, шкіл, училищ. Складання нормативів на здобуття значків «Будь готовий до праці та оборони» (БГПО), «Будь готовий до санітарної оборони» (БГСО), «Будь готовий до протиповітряної та хімічної оборони» (БГППХО), «Юний ворошиловський стрілець» перетворилося на всесоюзну кампанію, яка охопила всі вікові групи юнацтва й молоді. На початок 1941 р. Товариство сприяння авіації та хімічній обороні (Тсовбіахім) об'єднувало 13 млн. членів. ВУСР налічувалося в I кварталі 1939 р. 2 млн. 71 тис. членів (43416 первинних організацій) цього Товариства та 1 млн. 375 тис. активістів Червоного Хреста.

Перед початком війни в СРСР функціонувало 18 аероклубів, 46 парашутно-палнерних клубів, що дозволило в кінці 30-х років підготувати 400 тис. льотчиків запасу, планеристів, парашутистів, авіамеханіків. Знання основ різних військових спеціальностей давали 78 авто-мотоклубів, 76 клубів та шкіл зв'язку, 55 військово-морських клубів. На спеціальних курсах підготовлено 54 тис. осіб, які одержали знання і навички медсестер і санітарок. Сотні тисяч майбутніх вояків відбули підготовку в гуртках стрільців, кулеметників, гранатометників¹.

У радянських військовослужбовців формувалася наступальний дух. Згідно з радянською військовою доктриною розроблялися Польовий статут, підручники й матеріали, які використовувалися під час політнавчань. Так, 10 червня 1941 р. начальник Головного управління політичної пропаганди Червоної армії А. Запорожець підписав довідку про виправлення в «Червоноармійському політпідручнику». У ній пропонувалося вилучити з тексту вставку на с. 155 наступного змісту: «Не виключена можливість, що СРСР буде вимушений, внаслідок обстановки, що склалася, взяти на себе ініціативу наступальних військових дій»². Знімаючи стрижневий елемент морально-психологічного налаштування